

העתונות היהודית באיטליה נוכח האנטישמיות

ברונו די פורטו

העתונות היהודית באיטליה נולדה בזהירות, כמעט על קצות האצבעות, מפני שחופש העתונות עוד לא היה קיים וגם האמנציפציה טרם הגיעה. כתב העת היהודי הראשון, *La Rivista israelitica*, נוסד בשנת 1845, לפני פרסום החוקות והענקת שוויון הזכויות ליהודים בממלכת סאבויה, המדינה היחידה ששמרה על האמנציפציה גם אחרי שיבת המשטר האבסולוטי במדינות האחרות באיטליה. כתב העת נוסד בדוכסות פארמה הקטנה, שהיתה סובלנית למדי, אבל לא ניצל לרעה סובלנות זו. הצנזורה היתה קיימת, וכתב העת הפעיל צנזורה עצמית ודעותיו נחשפו רק בין השיטין.

במקום להתלונן על מצב היהודים, העדיף *La Rivista israelitica* להכין אותם לאמנציפציה ודגל ברפורמות פנימיות, בחינוך ובשיפור תדמיתם. הבעיה העיקרית היתה בעיית העוני, עוני שדחף רבים להתקיים מסחר בסמרטוטים, וכך נוצרה התדמית המבישה של היהודי. כתב העת קלט סימנים של גישה חדשה כלפי היהודים ונהג לייחס את רדיפות העבר לזמנים הקשים יותר משייחס אותן לגישה האנטי יהודית של הנוצרים.

בשנת 1847, בזמן כהונתו של האפיפיור פיוס התשיעי, ניכרו סימנים של שינוי אפילו ברומא. בשנת 1848 סימנה המלחמה של בית סאבויה נגד אוסטריה את המפנה בדרך לעצמאות איטליה. צ'וזארה רוביגי (Rovighi), עורכו הצעיר של כתב העת, התמסר לפוליטיקה האיטלקית והתגייס לצבא פיימונטה. *La Rivista israelitica* חדל להופיע. העתונות היהודית קמה לתחייה בשנת 1853, בפיימונטה, עם הופעת *L'Educatore Israelita* (המחנך היהודי), שעורכו היו הרבנים ג'וזפה לוי ועזרא פונטרמולי (Pontremoli).²

חוק העתונות הבטיח חופש ראוי להערכה, בהתחשב בזמן שבו התפרסם, והאמנציפציה כבר הוענקה ליהודי פיימונטה. *L'Educatore Israelita* היה יכול להתבטא באופן גלוי יותר ולהתירע על התופעות השליליות, בייחוד במדינת האפיפיור, שבה עדיין היו היהודים סגורים בגטו. באותה מדינה, בעיר בולוניה, נלקח בשנת 1857 מידי הוריו הילד אדג'רדו מורטרה, שעוזרת הבית הנוצרית הטבילה אותו בהסתר לנצרות.³ אבל קרשנצו אלאטרי (Alatri), שכתב מרומא, נזהר והתבטא ברמזים: האפיפיורים שנודעו ברדיפת היהודים הפכו, באירופה כואבת, ל"חרוצים ביותר כלפינו". הנהלת העתון היא שדאגה להבליט במאמרים

אחרים את הנימה הלוחמנית.

המילה "אנטישמיות" עדיין לא היתה קיימת. טבע אותה הגרמני וילהלם מאר (Marr) והיא נכנסה לאוצר המילים הפוליטי רק בשנת 1879, אבל מה שתיארה, כמושג מודרני, כבר היה קיים והצטרף לאנטי יהדות של הנוצרים. הקלריקלים האשימו את איטליה החדשה שבאמצעות האמנציפציה של היהודים היכתה מכה קשה את הכנסייה ואת הסדר הטוב.⁴ כתב העת *L'Unità Cattolica* (האחדות הקתולית), בהנהלת הכומר ג'קומו מרגוטי (Margotti), פרסם ידיעות על יהודים שרצחו כביכול ילדים נוצרים כדי להשתמש בדמם להכנת מצות. בשנת 1872 הזכיר *L'Educatore Israelita* לכוומר מרגוטי, שהאפיפיורים עצמם הכחישו את ההאשמה, ומרגוטי קיבל את ההערה. אותה תגובה קיבל כתב העת מהסופר פרנצ'סקו דומניקו גואראצ'י (Guerrazzi), שהיה דמוקרט אבל עוין ליהודים. כך הגן כתב העת על עמו ועל כבוד היהדות.

התערותם של יהודי איטליה בחברה הכללית העמיקה והלכה. היהודים תפשו עמדה במקצועות שונים ואף נתקבלו לפרלמנט. ואולם כאשר בשנת 1873 עמד המלך ויטוריו אמנונאלה השני למנות לשר אוצר את הפטריוט היהודי איזאקו פזארו מאורוגונאטו (Pesaro Maurogonato), הפציר בו חבר הפרלמנט הליברלי פרנצ'סקו פסקואליגו (Pasqualigo) שלא יעשה זאת, מפני שהיהודים אינם באמת איטלקים.⁵ פסקואליגו לא התייחס לדת, אלא לאומה. הוא ראה ביהודים זרים, ולא הכיר בזכויותיהם כפטריוטים. האנטישמיות היתה באוויר, אף על פי שבאיטליה היכתה שורשים פחות מאשר במקומות אחרים. בוויכוח שעורר פסקואליגו, בעיקר מעל דפי כתב העת *Il Diritto* (המשפט), יצאו ליברלים נוצרים להגן על היהודים, ואילו יהודי, הגאוגרף גוסטבו עוזיאלי (Uzielli), בנו של אחד מנכבדי קהילת ליבורנו, תקף את הגזע היהודי וכינה אותו ריאקציונר.

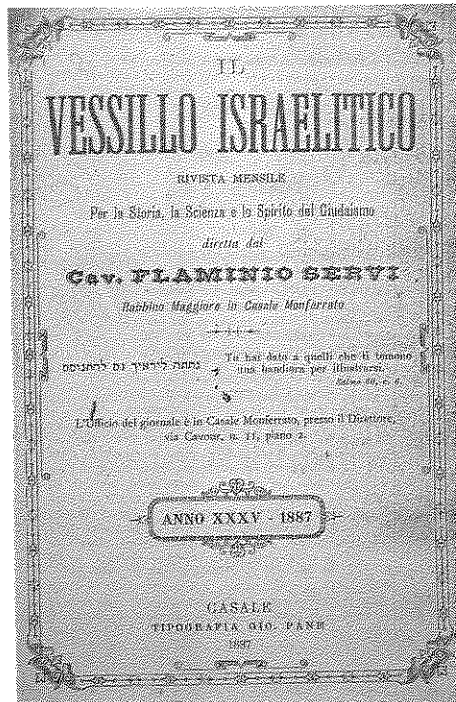
L'Educatore Israelita מסר מידע על יהדות העולם, שכלל ידיעות טובות וידיעות רעות. הוא העלה את נושא יהודי רומניה, ביקש שממשלת איטליה תנקוט צעדים דיפלומטיים למענם והצליח לגרום להתערבותה. בשנת 1874 הלך הרב לוי לעולמו. באותם ימים כבר עזב פונטרמולי את תפקידו במערכת כתב העת, ובמקומו נתמנה הרב פלאמיניו סרבי (Servi). סרבי שינה את שם של כתב העת ל-*Il Vessillo*

(Ottolenghi) שימש שר המלחמה בשנת 1902; לואיג'י לוצאטי (Luzzatti) היה שר כמה פעמים ובשנת 1910 היה לראש הממשלה.⁹ לוצאטי התרחק מהדת היהודית וחזר והרגיש יהודי רק כתגובה לאנטישמיות, אך נחשב יהודי גם בעיני היהודים וגם בעיני הנוצרים. ליהודי נחשב גם המדינאי סידני סונינו (Sonnino), אם כי לא היה יהודי, למרות יהדותו של אביו. לפעמים היו משתמשים בנשק האנטישמיות נגד יריבים במערכות בחירות.¹⁰

אישים מחוגי הפוליטיקה והתרבות טענו באופטימיות - כפי שקורה גם היום - שתופעות בודדות של אנטישמיות עלולות להתגלות באיטליה, אך האנטישמיות אינה יכולה להכות בה שורשים.¹¹ שותפים לדעה זו היו גם יהודים רבים, שרחשו אמון לארץ שאהבו ושירתו וראו אותה כמוולדתם. יהודים אחרים היו אופטימים פחות והיו מודאגים בעיקר מההתבוללות שהלכה וגברה, ולפיכך ראו בציונות את התרופה היעילה לשיבה לזהות

היהודית.¹² הרב סרבי, עורך *Il Vessillo Israelitico*, שגדל באקלים הפטריוטי של הריסורג'ימנטו, התנגד לציונות וטען שהיא שבה ומפרידה בין היהודים לבין איטליה ומעודדת את האנטישמיות. לאחר מותו (ב-1904) של סרבי, ירש את תפקידו בנו פרוצ'י והלך בדרכו, אבל עם כותבי המאמרים לכתב העת נמנו גם אוהדים של הציונות. פרוצ'י סרבי (Servi) העביר לזמן מה את תפקיד העורך לגוליילמו לאטס (Lattes) ולבנו אלדו, ואלה השכילו לשלב את הרגשות האיטלקיים הכנים עם השמחה על תחיית ציון. רגע של התנגדות חריפה לציונות, מלווה בגוונים של אנטישמיות, בעיקר בעתונות הלאומנית, ידעה איטליה אחרי כיבוש לוב מידי האימפריה העות'מאנית (1911-1912). אז הואשמו הציונים בקשרים עם תורכיה בגלל ארץ ישראל וכן הואשם "החזן הבין לאומי" בהשתתפות בתכנים של המעצמות ובשאיפתן להעמיד מכשולים לפני ההתפשטות האיטלקית. *Il Vessillo Israelitico* טען שהעתונות הלאומנית הקיצונית מבקשת לעורר את האנטישמיות באיטליה, כאשר מעל דפיו הוסיפו להופיע לסירוגין קולות בעד הציונות ונגדה.

Il Corriere Israelitico (העתון היהודי; 1862-1916), שמיסדו היה אברהם ויטה מורפורגו (Morpurgo) ועורכו לאחר מכן היה התנו אהרן קוריאל (Curiel), ראה אור בטרייסטה, עיר שהיתה בה אחת הקהילות היהודיות הגדולות באיטליה (כ-5,000 איש). טרייסטה היתה חלק מהאימפריה ההבסבורגית, אבל התנועה האירודנטיסטית פעלה כדי לספחה לאיטליה, כפי שאכן קרה בעקבות מלחמת העולם הראשונה. יהודים נמנו עם הדמויות הבולטות בתנועה האירודנטיסטית,

מלאמיניו סרבי ועתונו - הדגל היהודי

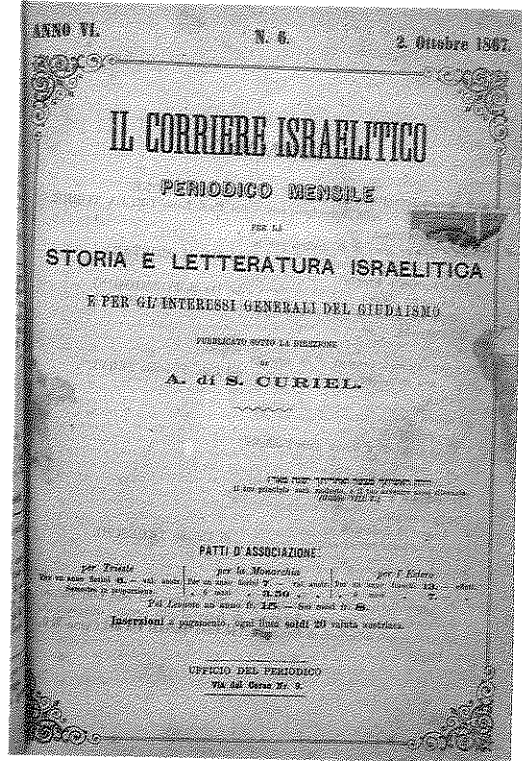
Israelitico (הדגל היהודי).⁹ היה זה עידן של תופעות מנוגדות: מצד אחד השתלבו היהודים בחברה האירופית, ומן הצד האחר האשימו אותם חוגים ועיתונים מסוימים בהשפעה גדולה מדי, בקשרים בין לאומיים ובקשרים עם ארגוני הבונים החופשיים, בהשתייכות לאומה אחרת ולגזע אחר. למילה "גזע", שהופצה על-ידי התרבות הפוזיטיביסטית, לא היתה תמיד משמעות עוינת של שוני יסודי, אלא משמעות של אומה, ויהודים רבים השתמשו בה כדי להגדיר את עצמם. כך שמרו מקצת מהיהודים על זהותם כעם או כאומה, ואילו אחרים הגדירו את עצמם רק - או בעיקר - לפי הדת: הם היו איטלקים בני הדת היהודית.

Il Vessillo Israelitico נדרש לאנטישמיות בעיקר במדינות זרות, ובפעם הראשונה - או אחת הפעמים הראשונות - נדרש לה בשנת 1882, אחרי פרסום עלילת דם שהתרחשה בעיירה טיסה אסלר בהונגריה. כתב העת עסק כמובן במשפט דרייפוס, ונתמך על-ידי הגישה החיובית בדרך כלל של העתונים ושל דעת הקהל באיטליה.¹³ כמו כן הועלו מעל דפיו הפוגרומים ברוסיה וחוסר הסובלנות כלפי יהודים ברומניה, נכתב על ראש העיר האנטישמי של וינה, קרל לוגר (Lueger), ועל מפלגתו הנוצרית-סוציאליטית, על האנטישמיות בגרמניה ועל תקריות בארצות ערב. עם זאת, הוזכרו גם אירועים והלוך הרוחות בעתונים ובתרבות באיטליה, שהאנטישמיות בה היתה חריפה פחות.¹⁴ בקרב יהודי איטליה היו פרופסורים רבים באוניברסיטאות, בעלי הון, עתונאים, קצינים, חברי פרלמנט, סנטורים ושרים: לאונה וולנבורג (Wollemberg) היה שר אוצר בשנת 1901; הגנרל ג'וזפה אוטולנגי

לא כליברל, לא כאיטלקי ולא כיהודי. חברי הפרלמנט האיטלקי וסנטורים, לעומת זאת, הגדירו את עצמם כיהודים רק לעתים רחוקות. הדבר היה תלוי גם באופיה הרב לאומי של הקיסרות ההבסבורגית, אשר הקל את הרגשת השוני, לעומת האחדות הלאומית של ממלכת איטליה.

בהנהלתו של הרב הצעיר דנטה לאטס (Lattes), שבא מאיטליה, תמך *Il Corriere Israelitico* בציונות באופן עקבי וראה בה שיבה מלאה לזהות היהודית, שהתבוללות מאיימת עליה, וכן את התשובה הטובה ביותר לאנטישמיות.¹³ בשנת 1915, עם פרוץ המלחמה בין איטליה לאוסטריה, עזב הרב לאטס, שהיה אזרח איטלקי, את טרייסטה. עם שובו לאיטליה יסד בפירנצה, עם אלפונסו פציפיצי (Pacifi), את השבועון *Israel*, שנוצר מההתמזגות של *Il Corriere Israelitico* עם *La Settimana Israelitica* (השבוע היהודי). המתכונת של ישראל היתה עתונאית מובהקת. העתון פנה גם לדעת הקהל האיטלקית, היה ציוני בעליל, חי את המעבר מהתקופה הליברלית לתקופה הפשיסטית ופעל בה עד שהופסקה הופעתו בשנת 1938, כשפרסמה הממשלה הפשיסטית את החוקים נגד היהודים. בשנת 1925 החל להתפרסם מוסף התרבות של ישראל, *La Rassegna mensile di Israel* (הסקירה החודשית של ישראל), הרואה אור עד היום.¹⁶ השבועון והמוסף החודשי שלו סיפקו מידע מדויק על מצב היהודים בעולם, על חיי היישוב ועל ההתפתחויות בארץ ישראל, ועדכנו את קוראיהם בנושאים של מחשבת ישראל ותרבות יהודית.

ישראל עודד את שלמות ההכרה היהודית ומיקד את מטרותיו בעתיד בארץ ישראל. משום כך המעיט להשתמש בהתבטאויות כואבות על האנטישמיות, שכבר לא הפתיעה אותו, אלא הדגיש את המציאות, שיש להתמודד אתה באמצעות אחדות בין היהודים, טיפוח זהותם ופעילות ציונית מדינית. בפשטות של מלה אחת ויחידה מצא שם העתון את השראתו ברעיון של יהדות שורשית ומאוחדת, שתכלול בתוכה לאומיות, דת, תרבות ואורח חיים ותאחד את יהודי הגולה בקהילותיהם העצמאיות. מתחילת השלטון הפשיסטי בשנת 1922, מתוך גילוי מידה מזערית הכרחית של צייתנות פורמלית למשטר, שאף ישראל להתלכדות יהודי איטליה, ולאחר מכן קיבל בסיוק את החוק משנת 1930 שעל פיו נוסד "איחוד הקהילות היהודיות האיטלקיות". היהודי השתייך לקהילה עם היוולדו והיה חייב בתשלום מס, אלא אם כן המיר את דתו או הצהיר שאינו רוצה עוד להיות יהודי. הפשיזם, שארגן את האיטלקים במערכת לאומנית אוטוריטרית והדגיש את האופי הקתולי של המדינה, אבל בה בעת לא רדף את היהודים, הטח לדעתו של פציפיצי, את הנתיב הליברלי הנוח אל ההתבוללות הווחלת, ובלחץ ההבדלים ההולכים וגוברים הביא את היהודים הפוחת מתבוללים לידי הגדרה עצמית חדה יותר.¹⁷ חיי העתון תחת השלטון הפשיסטי לא היו קלים. המשטר קיים קשרים עם הציונות במישור הבינ לאומי, אבל בשום פנים ואופן לא קיבל אותה אצל יהודי איטליה. שהיו חייבים להיות אך ורק איטלקים. ישראל, שהותקף לעתים קרובות, נהג לענות, כי בוועידת סן רמו הכירה איטליה בהתייבויות הבין לאומיות שניתנו ליהודים בעניין ארץ ישראל, וכי קיום הציונות באיטליה הוא חוקי. למעשה, נתנה הממשלה חופש פעולה מסוים לציונים, שהיה בכוחם להועיל למדיניות החוץ שלה. העתון המשיך

IL CORRIERE ISRAELITICO (העתון היהודי) הופיע במשך למעלה מחמישים שנה, עד 1916

אבל העתון היה הוגן כלפי אוסטריה, אם כי מובן שפנה בעניין אל איטליה, שבה נמצאו רוב קוראיו.

לעתים קרובות נתגלעו חילוקי דעות בין *Il Corriere Israelitico* לבין *L'Educatore Israelita* (ואחריו *All Vessillo Israelitico*), ובשנת 1870 מתח *Il Corriere Israelitico* ביקורת על ההתחמקות מדיון במקרים של חוסר סובלנות נגד יהודים באיטליה.¹⁸ ההאשמה היתה בלתי מוצדקת למדי, אבל האמת היא, כי במסגרת הכללית של האמנציפציה שכבר הושגה, העדיפו שני כתבי העת של פיימונטה לצייר תמונה אופטימית של הרמוניה עם החברה האיטלקית. העתונות היהודית עצמה היטיבה להבהיר בסקירה היסטורית של העבר היבטים ואירועים מסוימים.¹⁴

בתחילה שיבה *Il Corriere Israelitico* את סובלנות האוסטרים, שהחלה ב-"Toleranzpatent" (מסמך הסובלנות) של הקיסר יוזף השני, אבל כתב גם על האנטישמיות, אחרי שכבש המונח את מקומו, ובשנת 1880 מסר מידע על הליגה האנטישמית שנוסדה בגרמניה, לאחר שהבחין בחומרת הסכנה, וגם עקב בדאגה אחר התפתחות התופעה בקיסרות ההבסבורגית. בתחילת שנת 1897 פרסם *Il Corriere Israelitico*, אגב תמיכה בתוכנו, את הנאום שנשא ב-4 בינואר בפרלמנט בווינה חבר הפרלמנט מטרייסטה פאָלֶה לוצאטו (Luzzatto). לוצאטו טען בנאומו, כי נבצר ממנו להביע אמון בממשלה,

MEHHIR HA MENIYA

be Eretz-Yisrael

le shana 75 gerush
le hhatzi shana 40 gerush

mi hbutz le arizenu

le shana 1.25 gerush
le hhatzi shana 65 gerush

sarbhoo (Tel.) 272, Tel-Aviv

DEROR

(LIBERTY)

an illustrated hebrew weekly in latin characters

Sharvoo l'ri motzayar ha ktav ha l'vi ha qadmon, ha-lo hon ha'olivot ha latnijot

Editor: Ben-Zetava says omor: fukher jeth wa khudo

ha ope'akh: ITTAMAR IBEN-AVI

MEHHIR HA MODA'OT

be ammud rishon

Kol inch qatann 5 gerush

bi shear ammudim

Kol inch qatann 3 gerush

LE MODA'OT SHEHAYOT MOHHIRIM MEYOHADIM

ha maan: Ma'arakhet "Deror"
24 Rehov ha Sharon, Tel-Aviv

Kerekh I

(ha gillayon ba'aretz
10 mil)

TEL-AVIV, Yomwaw, 6 Kislev 5694. (24 Nov. 1933)

(mi hbutz-la-aretz
20 mil)

Mispar 2

Ellis-Island be Eretz-Yisrael

Al-menuhha la tayyarim

Miy haya menabbe lanu, be yom
mellag hatzharot Eyalur, bi shenat
1917, biy yom yavo we arizenu —
ze beyenu ha leumi le dheré Sir
Cunliffe-Lister bi kerodo u be
Atmo — tshalekh le Ellis-Island

HÁ Y'OVÉ MUSSOLINI HA ROMAI

le hatzil ett ámménu mi kelaya?

Tehhiyatenu ha Yammit

Shetty oniyot Yehudiyot

Ha tchhiya ha yanimit ha l'vi,
ha mona ka-ell ke éstrim shenot
pe'ula. Iscedet qadima be hadraga
n'f'laa. Ahbaré yetsirat labhanot ha
hatzala be Tel-Aviv liné shenelaym
u qeniyal sirot ha qilor, modlin
ha l'lonim ha vortim biy oniyot

כרך ראשון. מיסטר ב

רק השוהית הלטינית החדשה והחשובה
זהו אשר נכתבה לשפת העברית על ידי
איתמר בן אביב.

דדור

בפאון יהודה העצמאית

אין המדינת אדיראין היחיד המוקדית

מערך: איתמר בן אביב

תל-אביב. הי בטלו התרציד

בן-הדור המוקד ברכבת המהירה אלפי
התלמידים המגיעים לשפת העברית
על ידי המדינה בן-הדור היחיד

כונתם בלתי-נכסות לא יחזרו למקליהם

מה שנחויז לנו ברגע זה הוא—מוסוליני עברי' כשאוץ לפנינו נחכא הוא אל הכלים—הבה נוציאהו מביניהם!

האוהד הגדול של מוסוליני בארץ-ישראל היה איתמר בן אביב. שתי דוגמאות מעטוננו דורו - בלטינית באותיות עבריות, ובעברית - בשבח מוסוליני

הפשיסטים ששלטה באיטליה, ובדומה להם היו פוגים איש אל רעהו בתואר camerata (חבר). גם בארץ ישראל עורר מוסוליני תקוות, ואיתמר בן אביב, בנו של אליעזר בן יהודה, חלק לו שבחים מעל דפי עתונו דרור.²⁰ (ראו בחלקו העליון של עמוד זה). לעומת זאת, היו באיטליה ובעולם יהודים אנטי פשיסטים רבים, והפשיסטים היו מבקרים את התנהגותם ומאשימים את היהדות שהיא אנטי פשיסטית מעצם טבעה. בשנת 1934 דווקא, השנה שחלה בה ההתקרבות הגדולה ביותר בין מוסוליני לחוגים יהודיים וציוניים, התגלתה קבוצת מחתרת אנטי פשיסטית שרוב חבריה היו יהודים. בעקבות זאת יצאה העתונות במערכה נגד היהודים, בתגובה התארגנה קבוצה של יהודים פשיסטים בוועד מיוחד לצורך הוצאת העתון La

לשבח את איטליה כמדינה תרבותית שיהודים שמחים להשתייך אליה; כלפי הפשיזם הביע הסכמה מתונה, בהתחשב בזמנים, הסכמה שבלעדיה לא היה מוסיף להתקיים. איטליה הפשיסטית וגרמניה הנאצית נחלקו בדעותיהן על רקע התנגדותה של איטליה לאנשלוס (סיפוח אוסטריה לגרמניה). איטליה גם פתחה את שעריה לפני פליטים יהודים מגרמניה ומארצות אחרות והסכימה לייסד בציוויטווקיה (Civitavecchia) בית ספר ימי למלחים יהודים.¹⁸ הציונים הרביזיוניסטים, שהחל משנת 1930 פרסמו את כתב העת L'Idée Sionistica (הרעיון הציוני), העלו את הרעיון לקבל את תמיכת איטליה בארץ ישראל כתחליף לתפקידה של אנגליה, אשר בגדה בהבטחת שנתנה בהצהרת בלפור.¹⁹ שפתם דמתה לשפת

ישראל האיטלקי, הרבה לפני קום מדינת ישראל

Nostra Bandiera (הדגל שלנו). עתון זה, שהיה ההפך הגמור מישראל, תמך לחלוטין במשטר, אבל הגיב לאנטישמיות של כמה עתונים פשיסטים (דוגמת *Il Tevere* של טלזיו אינטרלנדי [Interlandi]) והתנגד, במידת האפשר, לברית בין איטליה לגרמניה. *La Nostra Bandiera* רצה במולדת אחת ויחידה - איטליה - והתנגד לציונות, אך מתוך סתירה מסוימת התעניין בארץ ישראל ורחש אהדה רעיונית לימין הציוני של ז'בוטינסקי.²¹

עם עליית הנאצים לשלטון בגרמניה, הפכה האנטישמיות לאידאולוגיה ממלכתית, וכך נמחקה האמנציפציה באיטליה, שהיה לה תפקיד מרכזי במפגש בין היהדות לבין המודרניות. הטררגדיה הממשמשת ובאה הורגשה עוד יותר כשצעד היטלר לקראת תפיסת השלטון, במאמרים שפרסם אנצו סרני (Sereni), שליח ההסתדרות הציונית בגרמניה. סרני (1905-1944), ציוני סוציאליסט, היה מראשוני העולים מאיטליה ונפל כלוחם נגד הפשיזם והנאציזם. בתיאור המצב שלו, מעבר לאנטישמיות, מובלטות התוצאות המרות של שנות הגלות הארוכות של העם היהודי.²² יש לציין שהיה מאבק אידאולוגי בין הציונים והאנטי-פשיסטים. רוב האנטי-פשיסטים היגרו לצרפת ולארה"ב, ורק מיעוטם עלו לארץ.

נראה שיהדות איטליה שמרה על איוון עדין, על אי לא מאושר ובכל זאת מיוחד במינו, שבו הפשיזם, למרות הטוטליטריות שלו ותובענותו, היה שונה ממשטרים פשיסטיים אחרים ולא כילה את זעמו ביהודים דווקא. "אי-טל-יה", כך נראתה איטליה להכמים הראשונים שהגיעו אל חופיה.²³ אבל בימי כיבוש אתיופיה (חבש) על ידי האיטלקים, בעקבות העוינות של חבר הלאומים ובעיקר של אנגליה, חל מפנה, שגרם למוסוליני לכרות ברית עם היטלר ולחוקק את החוקים נגד היהודים. בחוקים הללו באו לידי ביטוי הנטיות הסמויות, הפתלתלות, שעדיין לא היו רצופות, של הפשיזם האיטלקי עצמו. החוקים לא הופיעו לפתע פתאום בשנת 1938, אלא קדמה להם מערכת תעמולה בעתונות, שאנטישמיות ואנטי ציוניות התערבו בה זו בזו. יהודי איטליה נחלקו בין פשיסטים, אנטי פשיסטים, ציונים ושכבה דקה של בעלי מעמד שהצהירו על נאמנות לפשיזם ושמרו על איוון במרכז. היהודים הפשיסטים, שהאשימו את ישראל באחריות לאנטישמיות, הקצינו עד כדי התקפה אלימה על משרדיו.

עם פרסום חוקי הגזע, הופסקה הופעת העתונים היהודיים. פציפיצי כבר עלה לארץ ישראל, ואחריו עלה גם לאטס. היו יהודים שהמירו את דתם או התנתקו מהקהילות כדי להינצל מסכנת הרדיפות, אך הגרעין הקשה של יהודי איטליה התלכד ועמד במבחן עד כיבוש איטליה בידי הגרמנים והשוואה שפקדה בעקבותיו גם אותם.

העתונות היהודית קמה לתחייה אחרי השחרור. היא סיכמה את המאזן העצוב של האבדות, אבל התאפשר לה סוף סוף להביע את עצמה בחופש שהבטיחה הדמוקרטיה. אחרי שחרור רומא ב-1944, הופיע עלון מידע צנוע, *Bollettino Ebraico d'Informazione*, ובסוף אותה שנה חזר והופיע השבועון *ישראל*, בהנהלתו של קרלו אלפרטו ויטרבו, עד שנסגר ב-1974, עם מותו של ויטרבו. כמו כן, ב-1945 החל להופיע דפי החלוצי, עתון באיטלקית, בעריכת יוסף ברוצ'י (Barocci) וסרג'ו מינרבי (Minerbi). בשנת 1948 הופיע שוב הירחון *La Rassegna mensile d'Israel*, בהנהלתו של דנטה לאטס, שחזר

בינתיים לאיטליה. נוסדו גם עתונים יהודיים חדשים, ובהם *La Voce della Comunità Israelitica di Roma* (קול הקהילה היהודית של רומא). את מקומו ירש בשנת 1967 הירחון שלום (ששנים רבות עמדה בראשו ליה לוי והיום - סטפנו קבילייה [Caviglia]) ועודנו העתון הטוב ביותר. ב-1945 החל להופיע *Bollettino della Comunità Ebraica di Milano* (עלון הקהילה היהודית של מילנו), וב-1975 - הקהילה של טורינו, שעורכו היום הוא דוד סוראני (Sorani). בשנת 1975 התחילה הטלוויזיה הממלכתית (RAI-TV) לשדר את *Sorgente di Vita* (מקור חיים), תוכנית המוקדשת לחיי היהדות ולתרבותה. כל אלה קיימים עד היום, ונוספו להם עוד אחרים, בין היתר כתב העת הצנוע שיסדתי לפני עשר שנים, *Hazman Veharaion - Il Tempo e l'idea*. מתפתחת גם תקשורת יהודית מקוונת: קצתה גרסאות אינטרנט של עתונות כתובה וקצתה ייחודית לאינטרנט.²⁴

האנטישמיות ירדה לשפל המדרגה בהגיעה לרצח עם. הכרת הטררגדיה ועיבוד הרגשות הדרו בהדרגה לדעת הקהל האיטלקית דרך המחקר ההיסטורי,²⁵ הספרות²⁶ ספרי הזיכרונות,²⁷ הקולנוע,²⁸ התיאטרון,²⁹ סדרות טלוויזיה כמו "שוואה"³⁰ וסרטו של קלוד לנצמן. פעולה תקשורתית-חינוכית בבתי ספר, עדויות של יהודים ובראשונה ניצולי מחנות, ובהם פרימו לוי, סופר בעל שם עולמי. התודעה הגדלה והולכת לממדי השואה הביאה לידי הוקעת האנטישמיות ושלילתה. במופגן ובגלוי נשארו אנטישמיות קבוצות נאו-פשיסטיות ועירות. ואולם הנטייה האנטישמית מוצאת לה דרכים סמויות; יהודים (וגם לא יהודים) התריעו על כך בעתונות היהודית ובתקשורת האיטלקית³¹ והביעו את זעמם על שובה של האנטישמיות אחרי כל מה שקרה.

לאטס התעמת עם אישים כמו בנדיטו קרוצ'ה (Croce) וסלונטורה קואזימודו (Quasimodo). הפילוסוף קרוצ'ה, ליברל שהתנגד לפשיזם, הביע את התנגדותו לגזענות, אבל אחרי השחרור הפגין קריירות כלפי היהודים ועודד אותם להתבולל כדי למנוע עוד "קרבנות שואה" בעתיד.³²

של ברלוסקוני, תרמו לשינוי. השם הישן והרוח הפשיסטית נותרו בהתארגנות ימנית קיצונית אחת, וכמה גופים זעירים אף מוצאים השראה בנאציזם. צעירים יהודים מרומא תקפו את משרדיהם. La Lega Nord (ליגת הצפון), תנועתו של אומברטו בוס, המצטיינת בשנאת זרים ומפנה את עיקר זעמה על המהגרים, מפנה מדי פעם את הציה גם כלפי היהודים. כאשר היא מאשימה את הבנקאים ואת ארגוני הבונים החופשיים האמריקניים - יזמים דמיוניים של ההגירה מהעולם השלישי לאיטליה - מורגש שהיא נמנעת מלהזכיר את היהודים רק בגלל עכבות סמויות כלשהן.³⁵ לעתים La Lega Nord אומרת דברים ישירים על היהודים; לעתים בוס משווה את הצפון שלו ליהודים, מפני שנמנעת ממנו האפשרות להיות הוא עצמו. מכל מקום, לא הייתי מגדיר אותה היום כאנטישמית. היא תהיה כזאת אם יגיעו לאיטליה יהודים רבים מארצות חוץ.

העתונות היהודית מתעמתת עם הרוויזיוניזם או, נכון יותר, עם תנועת ההכחשה, הממעיטה בממדי השואה או מכחישה אותה מכל וכל.³⁶ אותה עתונות מגיבה גם להערות חסרות סובלנות של אלה שאמנם אינם מכחישים את פשעי הנאציזם, אבל טוענים כי היהודים מגזימים בהדגשת הטרגדיה שלהם, ובאמירות גלויות או סמויות מזמינים אותם להתבולל. *Lettera a un amico ebreo* (מכתב לידיד יהודי) של הפרשן המדיני סרג'ו רומאנו (Romano) הוא ספר רב פנים, המציג סקרנות מהולה בהתפעלות לגבי אינטלקטואלים יהודים, תוך ניסיון לצמצם את נושא השואה, המובלטת על רקע ההיסטוריה הכללית. בגלל הבלטה זו, הופכת השואה לנושא מטה-היסטורי מקודש, וזאת רק כדי להצדיק את השתכנות של ישראל, שיהודים מן הגולה תומכים בה. נגד יהודים אלה מעלה שוב הכותב את טענת "הנאמנות הכפולה".³⁷ האדרת השואה לכדי ערך מוחלט, בלי לנסות להבין מדוע כה רבים כעסו על היהודים, מביאה, לדעתו של רומאנו, לידי "אינקוויזיציה" בלתי נסבלת נגד כל מי שחשוד באנטישמיות. הוא רואה את היהדות כדת מופגמת ומתנגדת לקדמה. הספר התקבל בתגובות הראויות, בטענות ובנימוט שונות. הנה אחדות מהן: האירועים הנוראים הגיעו להכרת הכלל ולתודעתו בהדרגה, אחרי שתיקות והסתיגויות; היהודים, בהעדיפם את המילה "שואה" על "holocaust", מוכיחים שהם אינם רוצים לשוות לאירועים הילה של קדושה; בין רצח העם לבין התנהגויות של יהודים, הגרמות לדעת רומאנו לאנטישמיות, קיים חוסר איוון טרגי; נושא האהבה לארץ שחיים בה ולמחוזות עבר שהנפש קשורה בה, נפוץ בעולם כולו, משנעשה "עולם של גלויות" בעקבות גלי ההגירה השונים; כאשר מזכירים את השואה בקשר למדינת ישראל, מציינים שזו היא מדינת השורדים, ועדיין נשקפת לה סכנה של שנאה רצחנית; מאבק היהודים באחראים לשואה מתנהל נגד אשמים מסוימים ואינו כעס נגד ציבור כלשהו; היהדות אולי נטתה להסתגר, אך מעולם לא רדפה את האחר; רומאנו, שאיננו אנטישמי בגלוי, שאב ממקורות של סופרים אנטישמיים ולא השתדל להבין את מהות היהדות; מסקרי דעת קהל עולה שאיטלקים רבים היו רוצים שידובר יותר על השואה - ומכאן נראה שלא היתה כל הגומה בנושא. כל הטענות הללו הן רק מקצת מהטענות שהועלו בתגובות שקיבל רומאנו.³⁸ ב-13 בדצמבר 1997 שודרה תוכנית טלוויזיה מאושוויץ. נדו פיאנו (Fiano), שהיה כלוא שם וחזר לביקור נרגש ומרגש, שאל את רומאנו מה הוא שומר

המשורר קואזימודו מצא את השראתו בתנ"ך, כשכתב על משטר הדיכוי שאיטליה היתה נתונה בו, אבל לאחר השחרור נתפס גם הוא לסטריאוטיפים של ההון היהודי ושל העדר קשר עמוק של היהודים לארצות שבהן הם חיים.³⁹ לאטס ענה גם למרי מיסירולי (Missiroli), עתונאי מפורסם ואנטי פשיסט, אבל הפך את עורו למען הקריירה: ביומון *Il Messaggero* (השליו) שבהנהלתו כתב שהיהודים הקדמונים הסתגרו בתוך עצמם, שרק הנצרות יודעת להיות דמוקרטית, ושעל מדינת ישראל יש להגן מפני שהיא דמוקרטית, ומשום כך - נוצרית!⁴⁰ האנטישמיות המודרנית נקשרה לעתים לאנטי יהדות ממקור קתולי, כמו במקרה של המשפטן הקתולי פרנצ'סקו קרנלוצ'י (Carnelutti), שבימי משפט אייכמן הציע לסנגורו שיוכיר את משפט ישו שהתקיים בירושלים בתור כתם שהכתים את הצדק של היהודים.⁴¹ ואולם, למרות כיסים של התנגדות שמרנית, מאז ימי כהונתו של האפיפיור יוחנן ה-23 והמועצה השנייה של הוותיקן חלה התפתחות בכנסייה ובעולם. נולד דו-שיח יהודי-נוצרי, בערוצי תקשורת משלו, המחויבים למאבק נגד האנטישמיות.⁴² בו בזמן גדל העניין בתרבות היהודית, ובעקבותיו פורסמו ספרים וכתבים רבים. יהודים ולא יהודים נפגשים בחוגים ובאגודות למטרות מחקר ולימוד.⁴³

עוצמת השואה עוררה בחלקים הרגישים של אוכלוסיית איטליה את חובת הזיכרון, ולשם כך נקבע יום ה-27 בינואר שהוקדש להעלאת הזיכרון ולמסעות למחנות ההשמדה. ממד הזיכרון של האנטישמיות, הנתפשת כרצף אחד עם האנטי יהדות בת אלפי השנים, הוא נושא בסיסי בתקשורת היהודית, שמעלה וחוקרת מעשים, דמויות ואירועים מקומיים ודנה בגורמיהם. קיימת גם אגודת "בני השואה", המפרסמת החל משנת 2000 ביטאון שכותרתו *Per non dimenticare* (כדי לא לשכוח).

עימות עם מכחישי השואה

בשיח הפוליטי ובתרבות הפוליטית של איטליה, קשורה הטרגדיה היהודית לזכר הסבל שגרמו הנאציזם והפשיון לאיטלקים ולעולם כולו. לאחר מלחמת העולם השנייה, חבר אפוא המאבק באנטישמיות לאנטי פשיזם, אם כי בעשורים האחרונים נחלש הקשר ביניהם. מכאן הרגשת אי הנוחות שחש הימין הקיצוני ששורשי בפשיזם. חבריו ניסו להמעיט באחריות המשטר וטענו שרק בשלב האחרון היה הפשיזם גזעני, שהוא לא הגיע לרצח עם, שבשורותיו נמצאו יהודים, שאיטליה עזרה לברדפים. בימין הניאו פשיסטי לא נעדרו גם קולות ומעשים אנטישמיים. בהנהגתו של ג'נפרנקו פיני חל שינוי במפלגה הנאו-פשיסטית (Movimento Sociale Italiano - התנועה החברתית האיטלקית). שמה הוחלף ל-Alleanza Nazionale (הברית הלאומית), הקשר עם השורשים הפשיסטיים התרופף, והבריה הכירו בעוול שבחוקים נגד היהודים. פיני, המכהן כסגן ראש הממשלה, ביקש סליחה על חוקי הגזע בשם האיטלקים, וביקש לומר בכך שאיטליה והפשיון היו דבר אחד, והאשם לא היה רק במהנה הפוליטי שעיצב אותו.⁴⁴ השינוי במפלגה הימנית לווה בחשדות ובוויכוחים בתקשורת היהודית. זו אמנם הסכימה לביקור של פיני בישראל, אם כי העירה שלא כל חברי מפלגתו תמימי דעים עמו. העוינות שרוחשות רוב מפלגות השמאל לישראל והגישה החיובית יותר כלפיה מצד הממשלה הימנית הנוכחית

LA COMUNITA' Giugno 1979
Klar 4760

הקהילה

HA KEILLAH Shalom Shalom Edition

Ancora antisemitismo

INTESE

Facciamole, ma da ebrei

Con l'arrivo del nuovo anno, il tema di sempre del ricordo della Shoah non si ferma al ripetersi delle tragedie.

di Riccardo Nicosia

Quando il 19 aprile, Israele ha celebrato il 60° anniversario del suo nascita, il momento del ricordo della Shoah non è mancato. In questi giorni di anniversario, profonda è stata la riflessione sul ruolo di Israele e sul suo rapporto con il mondo ebraico. In questi giorni, il tema di sempre del ricordo della Shoah non si ferma al ripetersi delle tragedie. In questi giorni, il tema di sempre del ricordo della Shoah non si ferma al ripetersi delle tragedie.

di Riccardo Nicosia

Quando il 19 aprile, Israele ha celebrato il 60° anniversario del suo nascita, il momento del ricordo della Shoah non è mancato. In questi giorni di anniversario, profonda è stata la riflessione sul ruolo di Israele e sul suo rapporto con il mondo ebraico. In questi giorni, il tema di sempre del ricordo della Shoah non si ferma al ripetersi delle tragedie.

SHALOM N° 5

Antisemitismo con la keillah

Non è mai troppo tardi

di Riccardo Nicosia

Quando il 19 aprile, Israele ha celebrato il 60° anniversario del suo nascita, il momento del ricordo della Shoah non è mancato. In questi giorni di anniversario, profonda è stata la riflessione sul ruolo di Israele e sul suo rapporto con il mondo ebraico. In questi giorni, il tema di sempre del ricordo della Shoah non si ferma al ripetersi delle tragedie.

עוננים יהודים-איטלקים ממדור האחרון: שלום של הקהילה היהודית ברומא והקהלה היוצא לאור בטורינו

לאויבים, אם הרהיב עוז לכתוב ספר כזה לידיד. את השימוש בעניין מטה-היסטורי כדי למתוח ביקורת על היהודים, אימצה אחרי התקפת הטרור על מגדלי התאומים בניו יורק ברברה ספינלי (Spinelli) (בתו של המומחה לענייני אירופה אלטיירו; אמה, אגב, יהודייה) במאמר ראשי שכתבה ב-28 באוקטובר 2001 ביומן *La Stampa*: "הפעם מטה-היסטוריות הן הזכויות שהיהודים טוענים להן על ארץ ישראל, כאשר אפילו אחרי המחיר הכבד שילמה ארצות הברית הם אינם מוכנים להכיר בעוול שנעשה לפלסטינים." רבים ענו לה - בעתונות ובאתרי אינטרנט יהודיים וגם במדור "פורום" של *La Stampa* עצמו.⁴³ כך רואים איך עלתה דרגת החשיבות של הסכסוך הישראלי-פלסטיני או ערבי-ישראלי, אבל הבעיה אקטואלית זה מכבר, וכבר מומן פילגה את דעת הקהל ואת הכוחות הפוליטיים באיטליה. מפלגות השמאל שעמדו לצד ישראל עם היווסדה, זו לכיוון העולם הערבי, והפלגים הקיצוניים שבהן תוקפים אותה בועם. פול ג'יניווסקי (Giniewski), ששלח את מאמריו מצרפת, כתב בשנת 1970 ב-*Rassegna mensile di Israel*, שהשמאל משנה את טבעו ואינו מרגיש שהאנטי ציונות מובילה אותו לאנטישמיות.⁴⁴ כפורום בין לאומי משנת 1974 הביע המשפטן הלא-יהודי פייטרו באטארה (Battara) את דעתו, כי הורם האנטישמי היחיד המסוכן באיטליה בא מהאנטי ציונות של השמאל, מפני שהיא חודרת להמונים ולנוער.⁴⁵

באנטישמיות עסק גם המשפטן היהודי גואידו פוביני (Fubini), שחקר את סוגיה השונים, בין היתר של האנטישמיות של הזעיר-בורגנות, של השחורים ושל הערבים, וכן את השנאה העצמית של היהודים עצמם.⁴⁶ מושא האנטישמיות, לדעתו של פוביני, הוא היהדות, עוד לפני היהודים עצמם, מפני שהאנטישמיות עינת למאפייניה הבסיסיים של היהדות, שהם החופש, החוק, הברית והרעיון המשיחי של העתיד.⁴⁷ כפי שהסברתי בהוצאה על ישראל ועל כמה היא יוצאת מהכלל, אני עצמי סבור שאנטישמיות היא אלה: המצב החרגי של עם מפורז וחסר אונים.⁴⁸ הניצול הנוח של הסבר מגובש לכל רעות העולם,⁴⁹ תוקפנות פסיכולוגית ורעיונית המופנית כלפי ציבור המאחד בתוכו קווים של שוני, אינטנסיביות (או אנרגיה) וחולישה או פגיעות אובייקטיביות. אני סבור שהבהנה הזאת מתאימה גם למדינת ישראל, הנתפשת כמייצגת את היהודים, זעירה - אבל מתקדמת וחזקה.

La Rassegna mensile di Israel המשיך לדון באנטישמיות גם באמצעות ניתוחים ספרותיים וסוציולוגיים של דמות היהודי;⁵⁰ כך נהגו גם אמצעי תקשורת יהודיים אחרים. משבר מיוחד נוצר עם השמאל, שיהודים רבים נמנו עם שורתיו והצביעו בעדו בבחירות. קצתם עדיין ממשיכים באותה דרך ומבקשים קשר עם השמאל. ואמנם, היהדות מפולגת, ומעל דפי העתונות היהודית מתנהלים ויכוחים רבים. כתב העת השמאלני ביותר הוא הקהילה, ביטאון של קבוצה ללימודים יהודיים בטורינו.⁵¹ לעומת זאת מכונה "ימין" קבוצה חזקה בשכבה

בהבאה מאורגנת של אוהדים שהרעו לקבוצות הישראליות. מכל מקום, העתונות היהודית מרבה לדבר על ישראל וזוכה לתהודה גדולה. כתביה נמצאים בארץ דרך קבע. לרבים מיהודי איטליה יש קרובים וידידים בארץ, רבים מבקרים בה, וצער גדול ביותר עורר מותו של הצעיר יוחאי די פורטו,⁵⁶ שמוצא משפחתו מרומא. הקשרים המקוונים תורמים להפצת המידע ולוויכוח בזמן אמת על כל מה שנוגע באנטישמיות הקשורה היום לאנטי-ציונות, שהיא הכוח החזק ביותר בימינו. כך הוכח בוועידת דרבן (אוגוסט-ספטמבר 2001), שבמקום לדון בגזענות התפתחה להשתללות נגד היהודים.⁵⁷ לאיוון, ישנם באיטליה לא-יהודים התומכים בישראל ומסייעים לתיקון העיוותים בעתונות האיטלקית והבין לאומית; פעילות בשטח הזה אגודות איטליה-ישראל; המפלגה הרדיקלית הקטנה לוחמת למען קבלת ישראל לאיחוד האירופי.

בתמיכת כוחות פוליטיים וחלקים שונים בדעת הקהל, השמיעו היהודים את קולם במשפטים נגד נאצים; נאבקו בהצלחה על זכויותיהם, לדוגמה, כאשר הצליחו בשנת 1994 לגרום לשלטונות להוסיף יום בחירות, לאחר שהיום שנקבע בתחילה חל בהג הפסח;⁵⁸ כמו כן נאבקו נגד פולחן קדושים שקדושתם הוכרה בשל היותם קרבן "רצח פולחני" כביכול. מפורסם ביותר הוא המקרה של הילד סימונה, שנמצא מת בשנת 1475 בעיר טרנטו, סמוך לביתו של יהודי, שפולחנו אכן בוטל בשנות ה-60 על ידי הכנסייה הקתולית.

על ידי העלאת זכרם של אירועים ודמויות, דנה לעתים קרובות תכנית הטלוויזיה *Sorgente di Vita* באנטישמיות ובתוצאותיה שהובילו לשואה. הנושא משתלב - כמו במשחק של תמונה ותשליל - בהצגת הפן החיובי של המצב. בתוכנית של 29 בדצמבר 2002, לדוגמה, שנושאה היה תחיית הקהילות היהודיות באוקראינה, הוצגו גם הפרעות בתקופת הצארים, ההשמדה הנאצית, טבח באבי יאר, הדיכוי הסובייטי והעוינות הנפוצה עדיין בעם, אך לצדם נראו התקומה והחינויות של יהדות אוקראינה. בראיונות ניכרו דרגות שונות של אופטימיות ופסימיות ביחס למצב הנוכחי. התקשורת היהודית באיטליה אימצה תמיד נקודת השקפה בין לאומית והתערבה לעתים לטובת יהודים במדינות אחרות.⁵⁹ על אף דאגתה המתמדת בגלל האנטישמיות הקיימת באיטליה, רשמה לפני התקשורת היהודית את קיומה של פילושמיות או התנהגויות של יהודים ושל עמים המבוססות על הצדק והאנושיות - ומצאה בהן עידוד ונחמה.⁶⁰

***

1. ברונו די פורטו, "ילה ריוויסטא איסךאליטיקה" כתב העת היהודי הראשון באיטליה, קשר, 30, נובמבר 2001, 109-117.
2. Bruno di Porto, "Il giornalismo ebraico in Italia. L'Educatore Israelitica 1853-1874," in: *Materia Judaica*, 2000/6, 60-90
3. David I. Kertzer, *Prigioniero del Papa Re*, Milano 1996
4. כתב העת הקתולי התשוב ביותר, שהיה אנטי יהודי בצורה חריפה ביותר, *La Civiltà Cattolica* (התרבות הקתולית), נטש את דרך האנטישמיות רק אחרי מלחמת העולם השנייה. ראו: Ruggero Taradel and Barbara Raggi, *La segregazione amichevole. "La Civiltà Cattolica" e la questione ebraica 1850-1945,* Roma 2000.

העממית של יהדות רומא, הקשורה לישראל בסולידריות בלתי אמצעית. ההבדל בין שני הקצוות מצא את ביטויו בתקשורת האיטלקית הכללית בעימות בין שני עתונאים בעלי שם, גד לרנר איש השמאל ופיאמה נירנשטיין, שליחת *La Stampa* בישראל, המדגישה את גודל הסכנות ובספר שכתבה היא חושפת את הנטישה של אירופה.⁶²

עתונאי אחר, המוכר פחות בקהל הלא יהודי אבל מגויס זה זמן רב להגנה על ישראל ועל היהודים בעולם, הוא לוצ'ינו טאס (Tas). עד נפילת המשטר הסובייטי ערך טאס פרסום בנושאי יהדות ברית המועצות ("Convegno sulla situazione degli ebrei nell'URRS" - כנס על מצב יהודי ברית המועצות). כתבותיו התפרסמו ב-*La Voce* *Repubblicana* (הקול הרפובליקני), מאמריו מופיעים גם בשלום, אותו ערך. כמו כן ערך את אתר האינטרנט *Igaion*.

בחוגים פוליטיים ובעתוננים איטלקיים - בעיקר בשמאל אך לא רק בו - ההתנגדות למדינת ישראל הופכת לעתים קרובות לאנטי ציונות, וזו - לאנטישמיות, כפי שקרה ב-1982, בימי מלחמת לבנון, כאשר עברה תהלוכה של איגודים מקצועיים ליד בית הכנסת הגדול ברומא והניחה שם ארון מתים. זמן קצר לאחר מכן ירו טרוריסטים ערבים במתפללים שיצאו מבית הכנסת בשמחת תורה והרגו את הילד סטפנו טאשה.⁶³ בהלוויה השתתף - והתקבל במרירות - נשיא הרפובליקה סנדרו פֶרטיני, שהשמיע בעבר מילים קשות נגד ישראל. במדינה שררה התרגשות גדולה, אבל אחד הרוצחים הורשה לעזוב בשקט את איטליה בגלל מדיניות פרו ערבית, שידה היתה על העליונה בממשלה. הדבר חזר על עצמו אחרי חטיפת האנייה "אקילה לאורו", רציחתו של ליאון קלינגהופר שהיה בין נוסעיה, והסירוב להסגיר את האשמים לארצות הברית. העתונות היהודית הביעה את חוסר שביעות רצונה ממדיניות זו, שהגיעה לשיאה בממשלה הסוציאליסטית בראשותו של פֶטינו קֶרְקֶסי,⁶⁴ כאשר היה ג'וליו אנדראטי שר החוץ. לעומת זאת היו וישנם חוגים, קבוצות וכמה עתוננים או עתונאים האוהדים את ישראל. באותה ממשלה כיהן ג'ובני ספאדוליני, מנהיג המפלגה הרפובליקנית וידיד מסורתי של ישראל.

התקפות על ישראל מושמעות ללא הפסקה; העקביים שביהודים רואים בהן דחיפה לאנטישמיות, כפי שמכריזה כותרת משנה בעמוד הראשון של שלום מנובמבר 2002: "אנטישמיות וביקורת על ישראל הן שתי פנים של אותו מטבע; הושבת היהודים על ספסל הנאשמים". אֶלְבֶרְטוֹ אוֹר רוֹזָה (Asor Rosa) כתב בספרו *La guerra. Sulle forme attuali della convivenza umana* (המלחמה. על הצורות הנוכחיות של הדו-קיום האנושי), שראה אור בתחילת 2003 בהוצאת אֶיֶנְאֹדִי, כי מגזע נרדף היו היהודים לגזע לוחם ורודף. התגובה היהודית באה מיד, ואמצעי התקשורת היהודיים עוסקים כעת בנושא.

גם באיטליה היו מקרים רבים של חילול בתי קברות יהודיים.⁶⁵ ישנן כתובות גרפיטי וכרוזות נגד ישראל למכביר, ולעתים קרובות נתקלים בכתובות אנטישמיות מובהקות. תופעה שאינה זוכה לתשומת לב ראויה היא האנטישמיות במגרשי הספורט, לרבות שלטים המשבחים את מחנות ההשמדה ואת המשרפות ומשווים את הקבוצה היריבה ליהודים בגידופים ובכבואות השמדה: "אותו גזע, אותו סוף". היו גם מחומות נגד שחקנים יהודים ובעיקר ישראלים. אוהדים של הקבוצה המתחרה התנכלו לקבוצה הישראלית במשחק כדורסל. היהודים השיבו

- ברוך. בשנת 1898 הומין אותו אהרן קוריאל לטרייסטה, להצטרף למערכת של *Corriere Israelitico*. לימים נשא לאישה את בתו של קוריאל, ועם גיסו, דיקרדו קוריאל, ירש אותו בעריכת כתב העת. ראו: David Bidussa, Amos Luzzatto, Gadi Luzzatto Voghera, *Oltre il ghetto. Momenti e figure della cultura ebraica in Italia tra l'Unità e il fascismo*. Bruno Di Porto, "La Rassegna mensile di Israel" in epoca fascista," 16 in: *La Rassegna mensile di Israel*, LXI, 1995, 7-60
17. זו המשמעות המהותית של ראייתו של פציפיצי, בעיקר במאמר שהופיע בישראל ב-27 באוקטובר 1932, לציון עשור לעליית הפשיזם לשלטון. לאחר מחשבה ושיקול דעת הוא הבחין בין הפשיזם לבין האקלים ההיסטורי של הפשיזם. אלפונסו פציפיצי נולד בפירנצה ב-1889. הוא היה אחת הדמויות הבולטות בהתעוררות היהדות האיטלקית בראשית המאה ה-20 ודגל ב"יהדות מושלמת". נפטר בבני ברק בשנת 1981.
18. Leone Carpi, *Come e dove rinacque la marina d'Israele*, Roma 1965
19. *L'Idée Sionistica* החל להופיע ב-1931 בהנהלתו של לאונה קארפי (1887-1964). מנהיג בית"ר, שנקרא בשם סבו, כלכלן ופטריאט יהודי של הריסורג'ימנטו. קארפי עלה לארץ בשנת 1956.
20. גבריאל צפירני, "דרור" עתון עברי המודפס משמאל לימין", בתוך: קשר, 1, מאי 1987, 65-72. בתערוכת העתונות היהודית וחי היהודים במאה ה-20 שהתקיימה בשנת 2000 במרכז אנדראה וצ'רלס ברונפמן בתל-אביב, הוצג גיליון דרוור מ-24 בנובמבר 1933, ובעמודו הראשון מכתב גלוי למוסוליני, תחת הכותרת: "היאבה מוסוליני הרומי להציל את עצמו מכליה?". על מאמר זה כתבתי ב: *Hazman Veharaion - Il Tempo e l'Idée*, n.11-13-12-14, 6-7/2000.
21. Luca Ventura, "Il gruppo di 'Nostra Bandiera' di fronte all'antisemitismo fascista (1934-1938)," in: *Studi Storici*, XLI, no. 3, 7-9/2000
22. Enzo Sereni, "Germania ebraica. Estate 1931," in: *Israel*, 3.9.1931
23. Cecil Roth, *The History of the Jews of Italy*, Philadelphia 1946; Attilio Milano, *Storia degli ebrei in Italia*, Torino 1963.
24. www.shalom.it; www.hakeillah.it; www.ucei.it; confederati@libero.it; www.amicidiisraele.org; www.israele.net; www.ebraismoedintorni.it; www.informazionecorretta.com; www.levchadash.org; emanuele.diporto@romacer.org ועוד.
25. אחי השיחורר החל איחוד הקהילות היהודיות, בימתו של הקולונל אדולפו ויטאלה (Vitale), באיסוף חומר תיעודי על הרדיפות הנאציות-פשיסטיות. בשנת 1955 נוסד במילאנו מרכז התיעוד ebraica contemporanea (www.cdec.it). Renzo De Felice, *Gli ebrei italiani sotto il fascismo*, Torino 1961
- Meir Michaelis, החשוב הראשון בעניין של ההיסטוריון חוקר הפשיזם; *Mussolini e la questione ebraica*, Milano 1982; Liliana Picciotto Fargion, *Il libro della memoria. Gli ebrei deportati dall'Italia (1943-1945)*, Milano 1991; Michele Sarfatti, *Gli ebrei nell'Italia fascista*, Torino 2000. כן ראו השוואה בין החקיקה נגד היהודים באיטליה ובגרמניה: Valerio Di Porto, *Le leggi della vergogna. Norme contro gli ebrei in Italia e Germania*, Firenze 2000.
26. על רדיפת היהודים באיטליה נכתב רבות. אתפק כאן בציון שלושה סופרים עיקריים: פרימו לוי, סופר ועד, ג'ורג' באסאני ואלסה מורנטה. היקף התרגומים של יצירותיהם לשפות זרות הוא מרשים.
27. Giacomo De Benedetti, *16 ottobre*, החל ב: *Otto ebrei* לספרו שראה אור ב-1973) 1-1943, Roma 1945 (שצורף לימים לספרו *Caccia all'uomo*, Roma 1946. Luciano Morpurgo,
28. מחסרטים שהופקו באיטליה אכיר את "קאפו" של הבמאי ג'ילו פונטקורבו, 1960; "הזהב של יהודי רומא" של קרלו ליצ'ני, 1961; "הגן של פינצי קונטיני" של ויטוריו דה סיקה, 1970; "ההפוגה" של פרנצ'סקו רחי, 1997; "החיים יפים" של ורנר
- Andrew M. Canepa, "Emancipazione, integrazione e antisemitismo liberale in Italia. Il caso Pasqualigo," in: *Comunità*, 174, 6/1975, 166-203; "L'atteggiamento degli ebrei italiani davanti alla loro seconda emancipazione: Premesse e analisi", in: *La Rassegna mensile di Israel*, XLIII, 1997, 419-436; "Cattolici ed ebrei nell'Italia liberale (1870-1915)", in: *Comunità*, 179, 4/1978, 43-109
- Bruno Di Porto, "Il giornalismo ebraico in Italia. Un primo sguardo d'insieme al 'Vessillo Israelitico,'" in: *Materia Giudaica*, VI/1, 2001, 104-109; "Il Vessillo Israelitico". Un vessillo ai venti di un'epoca tra Ottocento e Novecento," in: *Materia Giudaica*, VII/2, 2002, 349-383
- Maurizio Raspi (ed.), *L'affaire Dreyfus in Italia*, Pisa 1991; Pierre Milza (ed.), *Dreyfus. L'affaire e la Parigi fin de siècle nelle carte di un diplomatico italiano*, Roma 1995
8. למיעוט היחסי של אנטישמיות באיטליה ניתנו הסברים אחדים. ארנלדו מומיליאנו (Momigliano) הסביר זאת בשנת 1933 בעובדה שהיהודים, עם גורמים אחרים במדינה, היו חלק מתהליך עיצוב האיחוד הלאומי האיטלקי (ראו: *Pagine ebraiche*, Torino 1987). מיקלה לוצאטי (Luzzatti) מייחס את התופעה למספרם הקטן של היהודים באיטליה ולפיוור מקומות מושבם (ראו: *Antiebraismo*, Firenze 1989, 185-191). גם לאופי האיטלקי יש משקל וגם לקרבה מסיימת של האיטלקים ליהודים, היושבים באיטליה עוד מימי רומי העתיקה.
9. Bruno Di Porto, "L'ebraismo italiano nell'età giolittiana," in: Aldo Mola (ed.), *La svolta di Giolitti*, Foggia 2000, 177-214; "Apporti e posizioni di ebrei nella vita e nella cultura politica italiana," in: Aldo Mola (ed.), *Isacco Artom e gli ebrei italiani dai risorgimenti al fascismo*, Foggia 2002, 59-108
10. ראו, לדוגמה: Bruno Di Porto, "Edoardo Arbib deputato di Viterbo", 1973, 428-443. 7-8 in: *La Rassegna mensile di Israel*, XXXIX, 11. בנדטו קרצ'יה ראה את ההיקלשות השלוה של היהודים כפן אחד של הקידמה והאיוון שהושגו באיטליה המאוחדת בתקופה הליברלית (ראו: Benedetto Croce, *Storia d'Italia dal 1871 al 1915*, Bari 1928, 96-97). מוסוליני, עוד קודם שהגיע לשלטון, הדגיש את העדר האנטישמיות באיטליה והזהיר את היהודים לבל ייצרו אותה בעצמם על ידי נטיות בלתי נעימות דוגמת הציונות. בשנת 1992 פרסם השבועון *Espresso* סקר דעת קהל ולפיו כ-10% מאוכלוסיית איטליה היו אנטישמים בגלוי. העיתונאי אנדרו מונטאנלי (Montanelli), ההיסטוריון ג'ובני סאבאטוצ'י (Sabatucci) והסוציולוג פרנצ'סקו פרארוטי (Ferrarotti) ציינו את הסכנה הטמונה בסקרים שמעלים בכוח את הבעיה בעמודים הראשיים ועל ידי כך יוצרים אותה או מחזקים אותה. דעה דומה הביע בריאיון שלום (30 בנובמבר 1992) נשיא הרפובליקה לשעבר פרנצ'סקו קוסיג'ה: "אני סבור שהאנטישמיות בארצנו היתה המצאה מטופשת של מוסוליני, מפני שבהכרח הכללית של האיטלקים לא קיימת האנטישמיות כתכונה משותפת. לכן, היהודי מפני הגומה בנושאים אלה... יכול להימצא מישור שמיסבות לא מכובדות דווקא ישתדל להשתמש במיעוטים ובכיעוטיהם." ביוני 2002 הוזמן לקונגרס הקהילות היהודיות האיטלקיות יו"ר בית הנבחרים פייר פרדיננדו קאזיני והכתיש בתוקף את קיומה של אנטישמיות באיטליה.
12. על הציונות באיטליה ראו: Tamar Eckert, *Il movimento sionistico-chalutzistico in Italia fra le due guerre mondiali*, Kevutzat Yavne 1970; Francesco Del Canuto, *Il movimento sionistico in Italia dalle origini al 1924*, Milano, Federazione sionistica italiana, 1972.
13. ראו סקירה ב: *Il Corriere Israelitico*, IX, 1870, 69-70.
14. שתי דוגמאות של שחזור רטרוספקטיבי הן המחקרים שצוטטו בעניין סק אליגו ובעניין אריבי.
15. דנטה לאטס (אח למחצה של גוליילמו וצ'יר מננו) נולד בפייסיליאנו שבטוסקנה בשנת 1876 ונפטר בוונציה בשנת 1965. בבית המדרש לרבנים בגליוורנו היה תלמיד של אליהו בן-אמוזג ושל ישראל קוטה. התקרב לציונות בהשפעת מרקו

43. מכיוון ששם המאמר של ברברה ספינלי היה "Ebraismo senza 'mea culpa'" (יהדות בלי הכאה על חטא), למאמר התשובה שלי קראתי "הכאה על חטא השולחת. התנפלות יומרנית על החלש" Mea culpa alla mittente. La pretenziosa incursione sul cavallo magro," in: *Hazman Veharaion - Il Tempo e l'Idea*, IX, 18 19-20, 21, 9-11/2001. התפרסמו ב-*La Stampa* תגובות רבות, וספינלי ענתה להן בגיליון מ-4 בנובמבר. ראו גם: Emilio Iona, "Ancora su Barbara Spinelli," in: *Ha-Keillah*, XXVI, 133, 12/2001, 2.
44. Paul Giniewski, "Antisemitismo e antisemitismo," in: *La Rassegna mensile di Isreal*, XXXVI, 5, 5/1970, 244-252.
45. Pietro Battara, "Antisemitismo e antisemitismo," in: *La Rassegna mensile di Isreal*, XL, 1, 1/1974, 17-23.
46. פובליציסט אסף את המאמרים בכרך 1984 *L'antisemitismo dei poveri*, Firenze (האנטישמיות של העניים), והמשיך לעסוק בנושא.
47. ראו הוויכוח ב: *La Rassegna mensile di Isreal*, LIX, 3, 9-12/1992, 17-23.
48. זו בעצם התזה הציונית מפינסקר והרצל ועד יחושע. להתייחסות והשוואה סוציו-אנתרופולוגית ראו: Gian Antonio Stella, *L'orda*, Milano 2002 (הבורה אלימה). הספר מראה את הסטריאוטיפים ואת היחס השלילי שמהגרים איטלקים ברחבי העולם סבלו מהם.
49. אני חוזר כאן על הסבר המושג "שעיר לעזאזל". ראו: Yves Chevalier, *L'ebreo*, Milano 1991 *come capro espiatorio*, בליווי הקדמה מאת אטיליו אג'וילטו (Agnoleto).
50. גיליון ספטמבר-דצמבר 1990 (LVI, 3), המוקדש לנושא יהודי באיטליה בשנות ה-80.
51. Maurizio Molinari, *La sinistra e gli ebrei in Italia 1967-1993*, Milano 1995. מולינרי דן בספרו בהשראה המרקסיסטית של קבוצת הקהילה ומוכיח את האהדה החמה - המנוגדת אך סימטרית - לפשישים של קבוצת *La Nostra Bandiera* בשנות ה-30. תגובת הקהילה לספר התפרסמה בגיליון אפריל 1995.
52. Fiamma Nirenstein, *L'abbandono. Come l'Occidente ha tradito gli ebrei*, Milano 2002.
53. שלום דן באירוע בעת התרחשותו והעלה את זכרו כעבור 10 שנים בגיליון מ-30 בספטמבר 1992. אחרי עשרים שנה ערכה רומא היהודית טקס בנוכחות ראש העיר ולטר [לטרוני ואישים אחרים].
54. לעומת זאת חתם קרקסי בשנת 1987 על הבנות עם מנהיגי יהדות איטליה וחוקק את החוק שבא להחליף את החוק משנת 1930.
55. הקרנת "שואה" בטלוויזיה עוררה - לצד תגובות חיוביות של התרגשות והרהורים - גל של מעשים אנטישמיים, כמו הילול בית הקברות היהודי בליוורנו. הקהילה דן בכך במאמר המערכת של ג'יליו דיסני (Disegni) בגיליון דצמבר 1979.
56. "יוהאי די פורטו, מתנדב במד"א, נפל והוא בן 26", בתוך: *Hazman Veharaion - Il tempo e l'Idea*, X, 5-6, 3/2003, 19-20.
57. ראו מאמר המערכת של פיאמה גירנשטיין בשלום, אוקטובר 2001.
58. "Italia ritrovata," in: *Hazman Veharaion - Il tempo e l'Idea*, II, n.2, 1/1994, 7.
59. החוכרו נדבנים דוגמת משה מונטיפיורי, אלברט כהן ולואיג'י לוצאטי. יהדות איטליה והעונות שלה השתדלו למען יהודי אתיופיה לפני השלטון האיטלקי ואחריו. חוקמה מערכת סיוע ותמיכה לפליטים מגרמניה הנאצית.
60. אני עצמי הקרתי את דמותו של ניקולו טומאזו, קתולי שהביע ערכה ליהודים לאטס, גם הוא באותו כתב עת, ציין ביוני 1963, "כמה קולות נוצריים נעזמים שהושמעו להגנת היהודים". בגיליון מאי-אוגוסט 2002 של *La Rassegna* התפרסם מחקר של לוצ'י (Lucci) על "מגמות פילושמיות בתרבות האנגלית במאה ה-17", בתקשורת היהודית הועלו על גס דמויותיהם של הסידי אומות העולם ג'ורג'י פראלסקה (Perlasca) וג'ורג'י פאלאטוצ'י (Palatucci), שהצילו יהודים מצירופי הנאצים.
- ג'ניני, 1997. לצפייה גדולה ביותר זכו "רשימות שינדלר", "Train de Vie" ו"הפסנתרן".
29. רמו ליהודים נמצא ב: Edoardo De Filippo, *Napoli Milionaria*, 1945. אוכיר כאן את היומן של אנה פרנק, את המשפט של שאמוגורוד מאת אלי ויזל ואת החקירה מאת פטר וייס. ב-25 בינואר 2003 התקיים בבולוניה יום עיון על הנושא "תאטרון ושואה".
30. בגיליון יולי 1979 נכתב בהקדמה: "עכשיו, כשהסדרה 'שואה' הגיעה סוף סוף לטלוויזיה האיטלקית, הבעיה היהודית נכנסה לכל בית והיא שיחת היום. איך היה יכול לקרות טבח כה נורא? לאיזו מטרה בוצע רצח העם? מי הם היהודים? השאלות נותרות לעתים בלי תשובה, ואז נוצר ההכרח הדחוף לא לרחות עוד, להתעמת עם הבעיה במילים המדויקות, לפתח דיון נרחב במדינה".
31. העתונאית סקפנייה ואלי (Vaselli), לדוגמה, פרסמה בשנת 1961 תחקיר ארטי בהמשכים, עתיר אנטישמיות מוסוית, בכתב העת *Concretezza* (ממשות) בעריכתו של המדינאי הממו-נוצרי ג'יליו אג'וילטו. הבעתי את מחאתי על תחקירה ב-*La Voce Repubblicana* מ-12 באפריל 1961 ועגיתי למכתב ששלחה אלי ב-4 במאי מעל דפי אותו עתון. לאחר מכן התערב בוויכוח ההיסטוריון רנצו דה פליצ'יה; ראו: Paolo Simoncelli, Renzo De Felice, *La formazione intellettuale*, Firenze 2001, pp. 367-272.
32. בהקדמה שכתב לאוסף שכתרתו "הפחדנים" (Cesare Merzagora, *I paviditi*, Milano 1974), הוכיח קרוצ'ה שתגן על היהודים, אבל הפציר בהם שלא יבקשו העדפות ושימנעו רדיפות נוספות באמצעות התבוללותם בקרב הנוצרים. דנטה לאטס (קרוצ'ה פארדו (Pardo) הדגישו בתגובתם את הניגוד בין הפילוסוף לבין תורת הליברליזם ותורת ההיסטוריה שלו עצמו, כפי שבאה לידי ביטוי בספר *Benedetto Croce e l'inutile martirio di Israele. L'ebraismo secondo Benedetto Croce e secondo la filosofia crociana*, Firenze 1948.
33. לאטס פתח בפילמוס במאמרו "Tu quoque Quasimodo?" (הגם אתה קואימודו?) שפרסם ב-*La Rassegna mensile di Isreal*, 1/1961, XXVII, n.1, 3-5. קואימודו ראה בלאטס פאנאט בלתי מתפשר. הוויכוח הסתיים בקריירות רבה במאי 1962.
34. *La Rassegna mensile di Isreal*, XXIX, 9, 9/1963, 375-382.
35. *La Rassegna mensile di Isreal*, XXVII, 4, 4/1963, 169-171.
36. משנת 1964 רואה אור *Bollettino dell' Amicizia Ebraico-Cristiana di Firenze* - עלון הידידות יהודית-נוצרית בפירנצה; משנת 1973 רואה אור ברומא *Confronti* (השוואות), שבו מקדמים הוולדוים דו-שית בין-תרבותי ובין-דתי; משנת 1978 רואה אור במילנו *Sefer*. משנת 1986 יוצא לאור בקרן ג'מליה Qol. (SIDIC (Service International de Documentation Judéo-Chrétienne) פעל באמצעות כתב העת שלו בצרפתית.
37. ובייחוד האגודה האיטלקית לחקר היהדות, בביטאונה *Materia Judaica*.
38. הראיון עם ג'נפרנקו פיני פורסם במוסף השבועי של הארץ ב-13 בספטמבר 2002 ונדון בהרחבה בעתונות האיטלקית.
39. Laura Mincer, "Bossi, la Lega e il nuovo-vecchio antisemitismo," in: *Ha-Keillah*, II serie XV, 3, 6/1999, 8.
40. על הקרבה בין ההכחשה הנאצית-פשיסטית להכחשה הערבית, ראו המאמר על "הברית המצערית", *Ha-Keillah*, XXVI, 130, 4/2001, 20-21.
41. Sergio Romano, Lettera a un amico ebreo, Milano 1997, 2nd ed. 2002.
42. Bruno Di Porto, "Una risposta a Sergio Romano," in: *Hazman Veharaion - Il Tempo e l'Idea*, V, n. 20, 10/1997, 101-103; Giuliana Tedeschi, "A proposito di Lettera a un amico ebreo," in: *Ha-Keillah*, II serie, XIII, 5, 12/1997, 1, 4; Marco Maestro, "Riflessioni (sommesse) su un libro sconcertante," in: *Ha-Keillah*, XIV, 3, 6/1998, 22-23; Sergio I. Minerbi, *Risposta a Sergio Romano*, Firenze 1998; Claudio Vercelli, "Saluto Romano," in: *Shalom*, 12/2002.